

FERENCZ GYŐZŐ

Itt folytatódik pár dolog

„Tudom, hogy a meghívás fennáll, noha a találkozás elmarad.”

Kálnoky László: *Költői levél Tandori Dezsőhöz*

„A világban csak a világon kívül lehet létezni.” Tandori Dezső egy alkalommal azért hívott fel, hogy elmondja ezt az új oxymoronját. Hallhatólag örült, hogy eszébe jutott. Értettem, jól jellemzi egész életfilozófiáját és létgyakorlatát. Talán nemcsak magán-érdekű monotónia (egy vers-címét idézve), hogy az 1970-es évek elejétől személyesen van jelen az életemben, ezt már akkor így éreztem, amikor még csak a verseiből ismertem. Pedig már akkor elkezdte kivonulását a világból, a társasági érintkezés hagyományos formái közül a személyes találkozást kiiktatta. Talán azért, mert nem életét formálta írássá, és nem az írásból formálta meg életét, hanem, azt hiszem, hallatlan intenzitással a kettőt egymásba nyitotta. Később, amikor már ismertem, hiszen az érintkezésnek vannak más formái is – ilyen a levelezés és telefonálás –, összesen háromszor találkoztam vele, és egyik sem megbeszélte találkozóját. Mindegyik olyan esemény volt, amelyen történetesen mindketten jelen voltunk. Az Európa Könyvkiadó nívódíjünnepsége a nyolcvanas évek közepén, köszöntése 60. születésnapján 1998-ban a Petőfi Irodalmi Múzeumban és 2009-ben Artisjus-díjának átadása a Mészáros utcai színházban. Személyes jelenléte, amelyhez életében sem volt szükség a személyes jelenlétére, a halálával sem szűnt meg.

Ennek az egyszerre személyességen túli és inneni jelenlétének van egy számomra személyesen fontos dokumentuma. Az *Élet és Irodalom* 1999. március 5-i számában jelent meg *Százhuszadik születésnapra* című verse, amelyet nekem dedikált. A vers alatt a dátum: 1999. január 20. Kötetben nem jelent meg, és ettől valami meghitt, bizalmas magánjellegűt kapott. Ha előveszem és elolvasom, mindig elámulok, milyen sokféle szálból készült a vers sűrű szövete.

Itt van mindjárt a forma, amely játékos tipográfiai allúzió egy versmérték sejtelmére. A *Százhuszadik születésnapra* huszonkét pseudoalkaioszi versszakból áll, vagyis a kötetlen szótagszámú, nem metrikus sorok vizuálisan az alkaioszi strófa elrendezését imitálják. Az első két, kicsit hosszabb sor után a valamivel rövidebb harmadik sor beljebb, az ugyancsak rövidebb negyedik pedig lépcsőzetesen még beljebb kezdődik. (Az *ÉS*-ben huszonegy strófa van így szedve, a huszonkettedik két kétsoros szakaszra válik szét, és mind a négy a tükör szélén kezdődik. Az első két sor hosszabb, a második kettő rövidebb, mint az összes többi strófában. Biztos vagyok benne, hogy egyszerű tördelési hiba történt.)

A klasszicizáló strófák elrendezése mintha Horatiust idézné meg. Álhoratiusi születésnap-i áldásban a megszólítás, a közvetlen hangütés, a sok aktuális-konkrét részlet, az utalás nevekre, helyszínekre, és a vers közepén felvillantott álbölcs álmaxima – „a fronton töltött évek duplán számítanak” –, mind-mind olyan látszólagos szertelenséggel kanyarog, mintha Horatius valamelyik testesebb ódája sejlene fel a szöveg alól.

Hogy a fronton töltött évek duplán számítanak, ezt Tandori jellegzetes vicceinek egyikeként kétszer is elmondja. Ezzel magyarázza meg a címet, amely a keltezéssel összevetve első

pillantásra talányosnak tűnhet: vajon kinek is volt 1999. január 20-án a százhuszadik születésnapja? Sem Tandorinak, sem nekem, de még csak az első sorban megemlített Kálnoky Lászlónak sem. Márpedig a versben mi hárman vagyunk jelen, Tandori huszonkét versszakon át kitartóan arra kér, adjak át Kálnokynak egy üzenetet, amelynek valami módon köze van a születésnaphoz. Az egésznek csak akkor van értelme, ha a duplán számolt évek Tandori másfél hónappal korábban, 1998. december 8-án ünnepelt hatvanadik születésnapjára utalnak, ami azt is jelenti, hogy úgy véli, élete első hatvan éve frontszolgálat volt.

Kálnoky akkor már közel másfél évtizede halott volt, de a vers valamiféle kapcsolatot feltételezett közte és köztem:

„Kérlek, továbbítsd Kálnokynak, ha kapcsolatban
vagytok valami fagyaltárus vagy fürdőkádas
révén, de mit is.”

Kálnokyval valóban kapcsolatban voltam, és Tandori ezt tudhatta, mert 1985. december 24-én, Kálnoky halála évében egy hozzám írt levelét így zárta: „Sok baráti szeretettel, Kálnoky hiányát érezve, ölel: Dezső.” Egy évvel később, 1986. november 17-én pedig ezt írta: „Kálnokyról, jeleztem-e, lesz valami a KRITIKÁ-ban (van, már megjelent? nem tudom).”

A Kritika című folyóirat 1986. decemberi számában Kálnoky *Hóstittek az ülőkádban* című kötetéről írt recenziójára utalt. Amelyben nemcsak a címadó verset emelte ki („ebben az ő nagy álmában tehát, amelyhez képest oly sokak cselekedete bizonyult valóban ülőkádbeli hóstittnek, fürdőszoba-tenoristaságnak, Kálnoky László ebben a költészetetikává megtett, azzá valószínű vívóállásban a szeretetjegű igenelhetés legközelelg ért el”), hanem egy másikat is, *A fagyaltárus zsolttárait* („S nem hajolt el semerre! Mert az értékfogalom – egyrészt – a fagyaltárusság meghaladása; másfelől ennek az állapotnak elszánt, végvári vallása, vállalása”). Kritikáját, amely egyben nekrológ is, ezzel zárta: „Könyvét már nem dedikálhatta e sorok írójának; ezért saját kezűleg tintáztam oda keservesen, fájva a belső cím alá ennyit: »(Ír róla) Kálnoky Lászlónak, 1986: TANDORI DEZSŐ«”.

Ez tehát Kálnoky része. Az utalás azonban kétirányú. Tandori emlékezett az *Egy forró fürdő margójára* című korai versemre, és ugyanabból a kötetből (amelyről annak idején szintén írt kritikát) az *Éppen ilyenkor* című vers egyik sorára, amelyben egy fagyaltározás emlékérről esik szó. A pályatársi figyelem megható dokumentuma, hogy összekapcsolta ezt a kétszer két verset, amelyek végső soron mind az időről, az elmúlásról és a történetek elbeszélhetőségéről szólnak. Tandori szerint tehát Kálnokyval költői motívumok kötnek össze, ez lenne az a kapcsolat, amely alkalmassá tesz, hogy átadjam üzenetét abban a megnevezetlen térben, ahol az élő találkozhat a holttal. Vajon azt jelenti ez, hogy a költészet nyelve teremti meg ezt a teret? Nem tudom.

Az viszont világos, hogy Tandori kívül akart maradni, nem kívánt személyesen részt venni ebben az akcióban. Pedig megtehetette volna. Hiszen a Digitális Irodalmi Akadémia keresője életművében a „kád” és a „fagyalt” szavakra több mint kéttucatnyi találatot ad ki. Sőt, Tandori verseiben és prózájában Kálnoky afféle kulturális hős, aki időről időre felbukkan. Az *erősebb lét közelében* (1981) című esszékötetben szoros szövegolvasással elemzi *Több dolgok vannak földön és egen* című versét. A *Még így sem* (1978) című kötet egyik versét, az *Hommage II.-t* Kálnokynak ajánlotta: „Aztán a múlt mindig jól alakul. / Az lesz belőle, ami lehetett / volna”, mert „Mint egy jéggefagyott állóbüfében, / úgy jár-kelhetsz, akár egyhelyben állva”.

A verset azzal zárja, hogy „itt akármiképpen / süthet a nap! neki már ott az árnya”. A „neki” nem Kálnoky, hanem egy könyvborító pingvinje, de ez mindegy. A vers egy kiemelt jelentőségű versnek, az *Hommage*-nak a folytatása, amely Tandori első kötetének, a hamar kultikus-sá vált *Töredék Hamletnek* (1968) nyitóverse. „Ki szedi össze váltott lovait, / ha elhulltak, ki veszi a nyakába? / ki teszi meg még egyszer az utat / értük, visszafelé, hiába?” Ezzel a kérdéssel indult a pályája. Zavarba ejtő helyzet. Innen kell az árnyékvilágba átmennem az üzenettel, vagyis megtennem az utat visszafelé? Vagy nincs ilyesmiről szó, mert Tandori feltételezése szerint kapcsolatom Kálnokyval túl van ezeken az innen-oda határvonalakon, és éppen ezért vagyok alkalmas a küldetés végrehajtására?

De ha így van is, mit kellene átadnom Kálnokynak? Ezt nem sikerült egyértelműen megtudnom. Ehhez a mostani elemzéshez kipreparáltam a szöveget, és úgy látom, Tandori mértani pontossággal megtervezett hálót hozott létre a kulcsmotívumokból. A felszólítások, hogy adjam át az üzenetet, négy arányos részre tagolják a verset. Ezt ellenpontozva viszont két részre osztja, hogy a százhuszadik születésnap és a duplán számított évek háromszor szerepelnek: a címben, a vers közepén és a végén. Ezenkívül keretbe foglalja a verset egy megismételt utalás magára a beszédre: „kiköpöm a szöveget” és „Nem tudom, kiköpjem, vagy épp a beszéd az”. Ezt a keretes, két- és négyosztatú szerkezetet a csúcspontok között legalább hat-hétféle motívum ismétlődése szövi át. Az egyik ezek közül a kétségek szólama: „mit tudom én”, „Nem fejtek meg velem semmit”, „de elég”, „de nem”, „én nem tudom”, „Mindegy”. Így aztán nehéz átadnom bármiféle üzenetet.

Az első felszólítás után („Kérlek, továbbítsd Kálnokynak”) egy hosszabb futam következik Tandori szokásos környékbeli útjairól, melyek során eleséget szerez be madarainak, és amelyet azzal zár, hogy „kérlek, így továbbítsd”. De vajon mit továbbítsak így? És pontosan hogyan? Az egész futamot? Vagy csak azt, amit utoljára mond, hogy kiköpi a szöveget (mint, példája szerint, le nem nyelt vajás pirítóst, szilvás gombócot, virslit)? Nem tudom. Ezután egy újabb futam következik, egy másik útvonal, immár a Lánchídon túl, onnan vissza Budára, a Krisztina körútra (ahol én is laktam egykor) és a Mészáros utcába (ahol valamikor Kálnoky élt), végül haza a lakásába, ahol felidéz egy gyerekkori emléket a kályhájukról, a fénylő kihűlt brikettdarabokról, amelyeket otthon gyűjtögetett. Végül így zárja le ezt a részt:

„és ezt mondd meg Kálnokynak,

velem van most ugyanez. Csak lazább kiadásban. (Amint-hogy azt is megkérdézheted tőle, tényleg fennáll-e még az Ügyosztály, kell-e csinálni bármit is, kell-e csinálni valamit, amikor mintha sem-

mit nem kéne.)”

„Velem van most ugyanez?” Ezt hogy értsem? Az van vele most is, ami gyerekkorában? Ezt kell elmondanom? Miért? Itt ismétli meg a címet:

„A fronton töltött évek (az Ügyosztálynál töltött) (töltöttkáposzta, töltött galamb, töltőtoll?) duplán számítanak. Ez a százhuszadik születésnap volt.”

Tehát nemcsak továbbítanom kell Tandori üzenetét, hanem valamit kérdezni is kell Kálnokytól. És mindennek köze van a százhuszadik születésnaphoz. Az Ügyosztály utalás Kálnoky *Egy könyvtáros hányattatásai* című versére, amelyben elbeszéli, hogy 1949-ben, amikor a Belügyminisztérium Népgondozási Osztályának főelőadója volt, azt a feladatot kapta, hogy rendezze a minisztérium könyvtárának Budapest ostromakor megsérült állományát, de az aggályos lelkiismeretességgel elvégzett munka végül tökéletesen fölöslegesnek bizonyult. A kérdés így módon egy egzisztencialista filozófiai paradoxon: kell-e valamit csinálni, amikor nem kell semmit sem? A válaszról nyilván tájékoztatnom kell majd Tandorit.

Meg kell azonban jegyezni, hogy Kálnoky és Tandori között nemhogy semmi szükség nem volt az én közvetítésemre, hanem Kálnoky már jó előre megválaszolta a kérdést: *Az Egy hiéna utóélete és más történetek* (1981) című kötetben – amelyben a könyvtáros vers is olvasható –, szerepel a *Költői levél Tandori Dezsőhöz* című vers is, amelyben Kálnoky megköszöni a szerzőnek a *Meghívás fennáll* (1979) című regényét, és ezt írja: „Magam úgy gondolom, nem az események / történnek meg velünk, inkább mi magunk / történünk meg az eseményekkel, és jogunk van akár el is kerülni őket.” A Mai Magazin című lap 1982/3-as számában Tandori *Mint egy elutazás* (1981) című drámakötetéről közölt recenziójában pedig a cselekvő és alkotó élet különbségéről elmélkedik a rá jellemző sötét humorral: „Mindig csodáltam azokat az írókat, akik az életmű kedvéért lemondanak az életről – jut eszembe ismételtlen, amikor Tandori Dezső új meglepetéskötetét, drámáinak gyűjteményét forgatom (s benne is kiváltképpen a »madaras« darabról, a *Köszönj el a rézkilincstől* címűről). – Csodáltam Hölderlint, aki még elméjének elborulása előtt úgy nyilatkozott, hogy a művész ne vállaljon egyéb munkát, mert ha közben a művészetnek is él, megcsalja munkaadóját, ha pedig nem, akkor a művészethez lesz hűtlen.” Van ebben a megtisztelő párhuzamban valami alig leplezett kajánság.

Az üzenet tartalmához azonban ez sem visz közelebb. A versben pár sorral később a korábbiánál is erősebben tér vissza a bizonytalanság: „Mit is mondj meg Neki? Mondom, csak ha / réveden vagyok kapcsolatban vele.” De hát nemcsak a révemen van kapcsolatban vele. Nem most bukkan fel először a versben az önfelszámoló kifejezéseknek az a retorikai alakzatként megformált párja, amelyben azonos vagy azonos hangalakú töből képzett, illetve azonos előtagú összetett szavakból hoz létre láncolatokat: „(töltöttkáposzta, töltött galamb, töltő- / toll?)” Máshol ilyen sorozatokat találni: „apám ki- / kotorta, torta is lehet a szó, tor, torma, torzsa, / torzsalkodás”; illetve „régí szabály (szablya, szabó- / műhely, elszabni)”; és „van visszatérés, / visszacsatolás, visszahangtalanság”. A mondat folyamatosan kicsúszik a költő ellenőrzése alól, nem tudja megfogalmazni az üzenetet, mert a rakoncátlan szavak önálló életet élnek, legfeljebb követni lehet ilyen-olyan elágazásaikat. Az egyetlen eszköz, hogy kordában tartsa őket, a feszes, szigorú szerkezet.

A bejárt útvonalak is éppen olyanok, mint a szavak. Át- meg átszelik a verset (a várost), de állandóan változnak, többnyire kiszámíthatatlan kitérők, amelyeket nem is akar megtenni: „Már nem akarok átmenni a Lánchídon se”. Tandori a vers első felében paradox széthullásról beszél: „Széthulltam arra / az egy darabra, ami mindig is voltam!” A második felében viszont, hasonlóképpen paradoxikus módon, mintha helyreállhatna benne vagy kívülről valami, ami összetartja:

„Egy-egy órára

kirohanok a rögből (a koloncból) (mellyé széthulltam),
hullok be magam is minden lehető nyílászáró szerkezet-
rešen (rengeteg van), gyülekszem össze,
vissza. Visszagyülekszik egy-egy integetésem”

– de ez is csak beteljesületlen lehetőség:

„abszolút
az-ami, az, ami van, olyan is, amilyen, csak

mindig azt hittem, mire visszatér (valami, amit nem is
ismerhettem)... de nem. Akkor ezt se akartam volna.”

„Mindegy”, teszi még hozzá, ha nem érteném, hogy ez sem az, ami. Ekkor következik a harmadik utalás a címre. Ez is egy jól felépített láncszerkezet része: a vers közepén megismételte a címet, és kiegészítette a duplán számított évek motívumával. A vers végén az utalás a százhuszadik születésnapra elmarad, most csak a duplán számított éveket ismétli meg:

„a fronton
töltött évek duplán számítanak (kétszer

mondom, ezért) teljesen jogos (de mi a jog?), hogy duplán
érezem magam, vagyis fele és fele és annak-fele annyinak, mondd.

Egyre nehezebb mások jelenlétében beszélni. Ezt.
Nem tudom, kiköpjem, vagy épp a beszéd az.”

Kinek mondja, hogy „mondd”? Hozzám beszél? Valószínű, mert végig engem szólít meg. De egy kicsit olyan is ez, mintha az mondaná, „írd és mondd”, fele-fele. Vagy csak úgy odaveti, „most mondd meg”? De hát mit mondjak Kálnokynak? Mindjárt itt a vers vége, és még mindig nem tudom. Százhusznak a fele és fele az annyi, mint hatvan és hatvan. De mit jelent, hogy „és annak-fele annyinak”? Minek a fele? A felének? Osztódik a múltó idő, ad infinitum? És ő is a múltó időben, és széthullik arra az egy darabra, ami mindig is volt? Ezt üzeni?

Vagy azt, hogy onnan már nem lehet üzeni?

1998. december 6-án a Petőfi Irodalmi Múzeumban köszöntöttük Tandori Dezsőt 60. születésnapján. Én két verssel, az egyik a nevének betűiből összerakott anagramma-sorozat volt. „Az időd se ront / Ó strandidő ez”, ez volt a vége. Tisztelgés költészetének múlhatatlan értékei és napfényes derűje előtt. „Átalakul az ábécé”, mondja a *Százhuszadik születésnapra* elején, „Egyre nehezebb mások jelenlétében beszélni”, írja a végén. Fuldoklik a megemészthetetlen betűkben, köpködi az artikulálhatatlan hangokat? De épp az lenne a beszéd? Tandori, a filozófus költő a kételyekben is kételkedik: elképzelhető, mondja, hogy az ábécé, az írás mégis átalakul beszéddé, és életre kel. Talán sikerült a kísérlet, egymásba nyitotta az írás és az élet terét. Talán azt mondja, hogy mondjam meg Kálnokynak, azt üzeni, hogy üzeni szeretne valamit arról, hogy mondjam meg, hogy üzeni szeretne valamit. És ha ezt így el lehet mondani, az már, kétség nem fér hozzá, beszéd, élő beszéd, a dolgok folytatódnak.

Írásbeli- és írásjelölés
 (Az éteted) (Ararai)

1. 10 10 10 10
 Ha már nagyon nagy
 baj van. Ha már
 ez is nagy baj van.
 Ha már kicsit kevés
 baj van: nagyon nagy
 baj van. Ha már kicsit
 nagy baj van: nagyon
 nagy baj van. Ha már
 ... 10 10 10 10